

LBRIS

We know
books

Petre Solomon

Paul Celan

Dimensiunea românească

Ediția a II-a revăzută

Dar destul cu argumentele! Ele sunt suficient de numeroase și de temeinice pentru a îndrepta această călătorie în trecut, atâtă timp amânată, din tot felul de cauze, obiective și subiective. Având ca țintă figura devenită legendară a lui Paul Celan, călătoria mea nu-i poate ocoli, firește, pe „prieteni poeți“ despre care vorbea el însuși. Cartea de față li se datorează și lor: lui Sperber, lui Philippide, Ninei Cassian, lui Vladimir Colin, lui Horia Deleanu și mai ales lui Ov.S. Crohmălniceanu (cărui îi mulțumesc, și aici, pentru stăruințele depuse în a mă convinge s-o scriu și pentru sugestiile prețioase date pe parcurs).

Lista celor cărora s-ar cuveni să le exprim mulțumirile mele este prea lungă pentru a încăpea în acest final de introducere, dar din ea nu trebuie să lipsească numele doamnei Ruth Kraft¹⁶ din Köln și numele d-lui Uwe Martin, fostul director al Institutului de Cultură al Republicii Federale Germania din București, inițiatorul și organizatorul Colocviului Celan din 1981.

Dedic aceste amintiri superbului nor care a devenit, pentru mine și pentru noi toți, Paul Celan.

¹⁶ Datorită ei a apărut un volum cuprinzând aproape o sută dintre poeziile scrise de Celan la Cernăuți între anii 1938-1944 (Paul Celan, *Gedichte. 1938-1944*, mit einem Vorwort von Ruth Kraft, Suhrkamp Verlag, Frankfurt-am-Main, 1985). Acest volum, admirabil editat, conținând, într-o casetă, facsimilul originalelor transcrise personal de tânărul poet anume pentru Ruth Kraft, aruncă o lumină inedită asupra liricii timpurii a lui Celan, deși o parte din poezii fuseseră publicate anterior, în diverse reviste sau chiar în volumul de debut *Der Sand aus den Urnen*. Important mi se pare și faptul că volumul sparge limitele impuse nu demult operei lui Celan, îmbogățind-o prin pagini mai vechi, rămase în afara „canonului“. Semnalează și apariția, tot în 1985, a volumului *Antschel Paul – Paul Celan*, de Barbara Wiedemann-Wolf (Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1985), o teză de doctorat despre opera timpurie a lui Celan, inclusiv despre cea scrisă la București. Ambele volume au apărut după scrierea studiului de față, astfel încât nu le-am putut folosi ori măcar comenta așa cum se cuvine.

Bucureștiul la ora lui Paul Celan

*J'ai des souvenirs de villes comme
on a des souvenirs d'amour.*

VALÉRY LARBAUD

În 1946, Bucureștiul încă mai semăna cu orașul descris cu vreo unsprezece ani înainte de Paul Morand, în cartea lui cam sentimentală, dar solid documentată.¹⁷ Războiul îi lăsase, desigur, urme adânci, mai multe cartiere fuseseră desfigurate de bombe nemțești sau americane, unele clădiri monumentale – precum cea a Teatrului Național, de pe Calea Victoriei – nu mai existau. În ansamblu, însă, Capitala rămânea acel oraș al bucuriei de a trăi, unde atâția vizitatori străini se simțeau „ca la ei acasă“, dacă nu chiar și mai bine. „Occidental cu fruntea ridată de griji, am învățat acolo că nefericirea poate uneori să zâmbească. Iată lecția pe care ne-o dă acest popor, unul dintre popoarele tratate cel mai rău de cuceritorii lor...“¹⁸

Așa își rezuma Paul Morand impresiile, după o lungă ședere în București, unde venise pentru a face „o cură de nepăsare“ (*une cure d'insouciance*): „Lecția pe care ne-o oferă Bucureștiul nu-i o lecție de artă, ci o lecție de viață...“¹⁹

Patru ani de război și de ocupație străină șubreziseră, desigur, temeliiile acestui *bien-être* și însuși Paul Morand, reîntors la București către sfârșitul războiului (ca ambasador al guvernului de la Vichy!), fusese nevoit să-și dea seama de schimbarea în rău săvârșită de vitregiile vremii. Orașul de pe malurile Dâmboviței mai păstra totuși destul din farmecul său de altădată și începea să-și vindece rănile grele pricinuite de război.

¹⁷ Paul Morand, *Bucarest*, Librairie Plon, Paris, 1935.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 285-286.

¹⁹ *Ibidem*, p. 291.

Bucureștiul rămânea o capitală pitorească, plină de contraste dureroase sau încântătoare (în funcție de optica vizitatorilor), un oraș-răscruce al tuturor stilurilor de viață, de arhitectură, de artă și de vestimentație, un caleidoscop cu hârburi viu colorate, înzestrate cu o mare putere combinatorie.

E foarte greu de reconstituit azi, după atâta amar de vreme, imaginea Bucureștiului din 1946, dar unele repere au rămas intacte, mai ales în zona în care și-a purtat cel mai des pașii Paul Celan – o zonă având drept ax central Calea Victoriei. La numărul 155 al acestei artere se înălța clădirea în stil neogotic construită de arhitectul Cerkez, nu departe de celebra „Casă Moruzi“, în vechi stil românesc, sau de fosta „Casă Manu“, în stil neoclastic. Tot pe acolo se afla – se află și astăzi – Ateneul Român, construit în 1886 după planurile arhitectului francez Albert Galleron și dotat cu un peristil cu șase coloane, care-i dau „aspectul unui templu antic grecesc“²⁰. Se mai poate și astăzi descifra semnătura multor arhitecți și sculptori francezi pe zidurile unor clădiri și pe soclurile unor statui; numele lui Albert Galleron, Théophile Bradeau, Paul Gottereau, Louis Le Blanc și ale altor arhitecți, precum și numele unor sculptori ca Ernest Dubois sau Antonin Mercié sunt, cred, mai cunoscute la București decât la Paris... Una dintre cele mai largi artere ale Capitalei românești – cea care, în 1946, mai purta încă numele de „Bulevardul Lascăr Catargiu“ – fusese modelată după chipul și asemănarea bulevardului Henry Martin din Paris.

„București, savană de grădini“, scrisese în 1856 un călător francez, Bellanger, citat de Paul Morand în cartea sa, iar definiția această continua să i se potrivească orașului din 1946. Nu erau grădini *à la française* ori *à l'anglaise* – deși unele dintre ele, aparținându-le marilor boieri de odinioară, ar fi putut fi lesne etichetate astfel –, ci îndeobște grădini lipsite de vreo ambiție stilistică, însă doldora de verdeață și de „aceste flori

²⁰ Grigore Ionescu, *București. Ghid istoric și artistic*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938, p. 51.

românești, invincibile, care se cațără peste tot și rezistă la tot, la praful înecăcios, ca și la soarele arzător“.²¹

Exista, apoi, acest alt aspect permanent al Bucureștiului: spectacolul mereu reînnoit al fetelor în floare. Într-o perioadă când celelalte farmece ale orașului nu mai erau, poate, chiar atât de vizibile cu ochiul liber, spectacolul cotidian oferit de aceste bucureștence tinere, elegante fără prea mare cheltuială, ba, unele dintre ele, îmbrăcate după ultima modă de la Paris, avea de ce să-i încânte pe trecători, silindu-i a-și întoarce capul. Iată un lucru care n-are nevoie de nici un citat care să-l confirme. Oricum, este unul dintre lucrurile care nu s-au schimbat în acest oraș, care avea să cunoască atâtea prefaceri din 1946 până la ora când scriu rândurile de față, în 1984. Și-mi vine înfinit mai ușor să-l evoc, decât să reconstitui exact, sau măcar în linii mari, cadrul prieteniei mele cu Paul Celan. Fetele din București sunt mereu în floare, în vreme ce acela care le constată prezența pe străzi a trecut de șaiszeci de ani, iar prietenul său a intrat de mult în lumea umbrelor. Și străzile însele, dacă mai există, și-au schimbat și numele, și înfățișarea...

C. Bacalbașa, unul dintre cei mai avizați cronicari ai istoriei orașului, scria: „Cheiurile Dâmboviței au transformat complet regiuni întregi ale orașului. Foarte multe strade purtau nume deosebite decât cele de astăzi. Calea Victoriei era Podul Mogoșoaiei, Calea Rahovei era Calea Craiovei... Când mă uit înapoi, îmi dau seama ce însemnate transformări au suferit Bucureștii. În alte orașe mari din Europa, întâlnești, pe lângă numeroase firme comerciale noi, dar și foarte multe firme vechi. În București, firmele comerciale apar și dispar ca pe dinaintea unui Caleidoscop, aproape nimic nu e stabil, totul este înlocuit...“²²

Aceste rânduri fuseseră scrise îndată după primul război mondial. În 1946, capitala țării intra într-o fază asemănătoare

²¹ Paul Morand, *op.cit.*, p. 124.

²² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Editura Ziarului *Universul*, 1935, vol. I, p. 64.

de „re-botezare“ a străzilor și a firmelor, cu atât mai intensă, cu cât era vorba de o schimbare radicală de direcție socială și politică. România continua să fie, oficial, regat, dar cu un regim cvasi-republican, care evolua grabnic înspre socialism. Istoria era grăbită, dar oamenii nu păreau cuprinși de neastâmpăr. Firește, lupta politică era aprigă, evenimente importante se pregăteau, iar altele se și produsese, însă ceea ce aș dori să evoc aici este nu atât istoria politică și socială a anilor 1946-1947 – ea poate fi cunoscută din documente –, cât atmosfera, climatul moral și intelectual în care a respirat junele descins la București în primăvara anului 1945, Paul Antschel.

Venind de unde venea, adică dintr-un Cernăuți traumatizat de război și plin de amintiri dureroase, încă foarte proaspete pe atunci, acest tânăr firav și frumos, în vârstă de 25 de ani, aducea cu el în Capitala României un zâmbet amar, dar și o dorință aprigă de a trăi în sfârșit. Israel Chalfen a reconstituit cu migală, în studiul amintit, „perioada cernăuțeană“ a lui Celan – perioadă dominată de deportarea părinților săi dincolo de Bug și de exterminarea lor în toamna anului 1942. Scăpat ca prin minune de aceeași soartă²³, unicul lor fiu și-a petrecut anii 1942-1944 într-un lagăr de muncă de lângă Buzău, de unde putea să plece, o dată la două luni, acasă la Cernăuți. La 28 martie 1943, el îi scria din lagăr prietenei sale Ruth, rămasă încă la Cernăuți: „Se apropie primăvara... Au trecut aproape doi ani de când nu mai simt anotimpurile și florile, și nici nopțile și schimbările...“²⁴

Taciturn, închis în sine, le răspundea celor care-l întrebau ce anume făcea în lagărul de muncă de lângă Buzău printr-un

²³ Un mic industriaș român, Valentin Alexandrescu, care ajutase mulți evrei din Cernăuți să scape de deportare, s-a oferit să-i ascundă în fabricața lui și pe membrii familiei Antschel, dar mama lui Paul a refuzat. Convins că părinții vor veni și ei, Paul s-a dus singur la ascunzătoarea oferită familiei sale. Când s-a întors acasă, nu și-a mai găsit părinții, care fuseseră deportați (cf. Israel Chalfen, *op.cit.*, p. 118).

²⁴ Israel Chalfen, *op.cit.*, p. 128.

Paul Antschel
la Cernăuți
în 1941

singur cuvânt: „Săpăm“ (*schaufeln*). În lagăr, se ferea să ia parte la discuțiile tovarășilor săi, preferând să stea retras într-un colț și să-și rumege gândurile negre. Scria, însă, pe ascuns, versuri, iar duminicile, când cei internați aveau voie să scrie corespondență, redacta și el câte o epistolă amară, adresată prietenei sale din Cernăuți sau rudelor încă în viață. În toamna anului 1942, aflase dintr-o scrisoare primită de la mama sa despre moartea tragică a tatălui, împușcat de SS-iști pentru că nu mai era în stare să muncească la cariera de piatră la care-l repartizaseră.

Mama însăși avea să fie omorâtă curând după aceea, și din același motiv.²⁵

Franz Auerbach, fostul director al Teatrului Evreiesc de Stat din București, a fost împreună cu Paul în lagărul de la Tăbărești, de lângă Buzău; el își amintește, la rândul-i, că Paul era foarte tăcut – nu pomenea nimic de moartea părinților. Condițiile de viață din lagăr erau, potrivit spuselor aceluiași martor, mult mai acceptabile decât în alte locuri: mai ales la început, internații au avut parte de un regim relativ omenos, fiind cazați la conacul moșierului Brătescu, un om cumsecade, care avea, de altfel, tot interesul să-i menajeze, doar îi construiau un drum de acces la moșie. Ulterior, internații aveau să locuiască, însă, în niște colibe de pământ.

Auerbach își mai amintește că Paul era absorbit de Shakespeare, din ale cărui sonete începuse să traducă, precum și de Ruth, căreia îi scria ori de câte ori avea prilejul.

Aceasta era, în linii mari, biografia recentă a tânărului Paul Antschel, descins în primăvara lui 1945 în Capitala României. Când am făcut cunoștință cu el – în toamna anului următor –, rănilile lui păreau să se fi cicatrizat; de o mare discreție în privința propriilor sale suferințe, nu mi-a vorbit, cred, nici mie în amănunt despre moartea părinților săi. Portretul pe care încerc să-l recompun e, firește, alcătuit și din unele informații aflate de la alții, mult mai târziu. Mie, unul, mi s-a înfățișat atunci un tânăr spiritual, chiar jovial, cu părul castaniu și ochii căprui, elegant în mișcări, de o mare distincție. Ne-am împrietenit repede – încă de la început, aș putea spune: în clipa când am intrat în biroul unde el lucra mai de mult, ca redactor al editurii „Cartea Rusă” – și unde aveam să lucrez eu însumi vreme de câțiva ani – i-am simțit privirea binevoitoare și i-am auzit glasul cald, învălitor. Presupun că aflase câte ceva despre mine de la Marcel Aderca, fiul scriitorului Felix Aderca; lucrând de mai multă vreme în editură, Marcel Aderca, pe care-l cunoșteam

²⁵ Israel Chalfen, *op.cit.*, pp. 121 și urm.

din timpul războiului, îmi înlesnise angajarea acolo, curând după întoarcerea mea în țară.

Ajuns aici, mă văd nevoit să deschid o paranteză ca să explic unele împrejurări care mi se par esențiale pentru înțelegerea prieteniei mele cu Paul Celan. În această paranteză cată să intre un tânăr destul de bizar, al cărui nume îl port mereu, dar despre care aș putea vorbi la persoana a treia, într-atât de îndepărtat îmi apare, nu numai în timp, ci și în spațiul meu interior. Nu e vorba de a-l judeca pe adolescentul care am fost, sau de a-i condamna „erorile” (ar avea el însuși dreptul să le critice pe-ale mele!), ci, pur și simplu, de a reconstitui un personaj de care am ajuns, prin forța lucrurilor, să mă deosebesc. Iată faptele.

În luna mai 1944, acest personaj, căruia îi port numele și amintirile, și-a părăsit familia și Bucureștiul natal, ca să plece în ceea ce pe atunci se numea *Palestina*, teritoriu administrat de Anglia, în virtutea unui „mandat” din 1917. A fost o hotărâre dureroasă, dictată de mai multe considerente, cel dintâi dintre acestea putând fi rezumat prin cuvântul *război*: la vârsta de douăzeci și unu de ani, personajul cu pricina era sătul de acel război care nu se mai isprăvea și care amenința să-l distrugă și pe el. Pe vremea aceea, evreii din București, cruțați până atunci de regimul antonescian, erau amenințați să fie trimiși în imediata apropiere a frontului, pe linia Focșani – Nămolosa – Galați, unde se repliaseră trupele mareșalului Antonescu.

Lipsit de speranță, de răbdare, de maturitate politică și de multe alte lucruri, personajul nostru mai era, pe deasupra, fascinat de Rimbaud și nu visa altceva decât o „coborâre în infern”, o călătorie având drept țintă, dacă nu Abisinia, măcar Orientul Mijlociu. Înainte de a porni la drum, a redactat un „testament” în treisprezece puncte, pe care l-a lăsat, în chip de justificare, prietenilor săi, poeții Nina Cassian și Jean Colin, martori ai zbuciumului său și parteneri ai unor jocuri literare, practicate luni și luni de-a rândul, în ciuda tuturor obstacolelor – în ciuda alarmelor aeriene, a bombardamentelor, a nesfârșitelor mizerii ce-i copleșeau.

Într-o scrisoare redactată chiar în ajunul plecării, în primele zile ale lunii mai 1944 și adresată romancierului Ury Benador, care patronase unele dintre manifestările literare ale Ninei Cassian, ale lui Jean Colin și altor câtorva tineri poeți, inclusiv personajul despre care vorbesc, acesta se străduia să-i explice pe un ton grav, patetic, decizia plecării: „...Îți scriu pentru că n-am timp să-mi iau altfel rămas-bun și pentru că, așa cum sunt, țin foarte mult să apar sincer în acest ceas grav al dizlocării mele. Așadar, plec în Palestina – tocmai acum, când începusem a prinde puțin cheag de literat român... Plecând, renunț nu numai la vocație, ci și la o serie de valori mai omenești și, în definitiv, mai dragi – și este prea târziu ca să mai pot reveni asupra dureroasei hotărâri... Sunt tânăr și, poate, copilăros înapoia cuirasei mele de seriozitate: îmi imaginez nu numai riscul de a nu ajunge în Palestina, dar și riscul de a ajunge. Voi face, în orice caz, o experiență de care am nevoie pentru a mă solidifica, pentru a mă obișnui cu viața... Ca orice om care face o experiență, voi face tot posibilul pentru a mă reîntoarce, poate maturizat, poate pocăit și vindecat de experiențe... M-aș bucura să ne revedem, peste prăpastia acestei despărțiri, și cred că se va întâmpla astfel...”

Într-adevăr, așa s-a întâmplat, însă nu chiar atât de repede: „experiența palestiniană” a durat doi ani și ceva, un răstimp lung, în cursul căruia personajul nostru și-a mobilizat toate energiile sufletești și intelectuale pentru a-și pregăti întoarcerea, refuzând orice tentație de a prinde rădăcini acolo. În așteptarea întoarcerii – pentru care a întreprins o serie întreagă de formalități curând după terminarea războiului –, el a agonisit, fără să vrea, o oarecare experiență de viață, muncind ca hamal în portul Haifa, ca salahor într-o fabrică de ulei și săpun, ca magazioner într-o întreprindere de construcții a armatei britanice – nu e locul aici să relatez în amănunt această experiență, mai degrabă dureroasă, al cărei sens nefericit nu se explică doar prin împrejurările exterioare, ci și prin caracterul și vocația personajului nostru. Proiectat într-un mediu străin, poetul din

Petre Solomon
în anii 1940

el – un poet de limbă română – a reacționat vehement pentru a încerca să se salveze.

În afară de limbă, colacul lui de salvare a fost imaginea unei fete rămasă la București. Ea se numea Maria (Marița) și studiasse împreună cu el la „Colegiul Onescu”, o universitate pentru studenții evrei, creată în anii războiului de un număr de cărturari precum Al. Graur, Mihail Sebastian, Felix Aderca și alții, cărora li se interzisese să predea în învățământul de stat sau să publice în presă. Imaginea Mariei lua proporțiile – și

funcțiile – unui mit redemptor, fără legătură cu realitatea sau cu adevărul. Idealizarea Mariei devenea oarecum mijlocul privilegiat al pregătirii pentru înțoarcere. Și, întrucât Maria era pătrunsă de idealurile comuniste – ba chiar militase în clandestinitate –, personajul nostru se convertea acum la aceste idealuri, pe care nu le îmbrățișase la București, în ciuda eforturilor depuse de Maria și de prietenii săi Nina Cassian și Jean Colin.

Între timp, la București, mama poetului auto-exilat și prietenii săi Nina Cassian și Jean Colin se străduiau din răspuțeri să-i obțină autorizația de repatriere, ca răspuns la S.O.S.-urile disperate și stăruitoare, lansate de pe țărmul Mării Mediterane. În așteptarea unei decizii favorabile și a restabilirii traficului maritim între Haifa și Constanța, personajul nostru a purtat o corespondență intensă cu prietenii săi. Răspunsurile lor i-au întărit hotărârea de a se întoarce, oferindu-i o imagine îmbietoare despre noile realități din țară, o imagine din care nu lipsea nici dimensiunea spațiului literar. Îmi îngădui să citez aici, pentru valoarea lor documentară, unele fragmente din această corespondență; ele aruncă lumină atât asupra climatului în care deja respira tânărul Paul Celan, cât și asupra personalității unora dintre intelectualii cu care avea să se împrietenească el la București.

Prin noiembrie 1945, Colin îi scria prietenului de departe: „Multă bucurie și destulă tristețe cu ocazia primului tău mesaj, atât de cu dor așteptat. De nenumărate ori ne gândeam la tine, invecivând spațiile. Măi, Petrică, dac-ai ști cât te-am vrea aici, cu noi, în frământarea asta nouă, în aerul liber. S-au întâmplat atâtea de când ai plecat! Și totuși, de multe ori ne gândim ce-ai spune despre cutare sau cutare lucru...” Printre informațiile de ordin literar comunicate de Colin, era și vestea că o revistă din București – *Viața socială C.F.R.* – publicase un poem de Rimbaud (*Vénus Anadyomène*) în versiunea românească a personajului nostru. O altă veste încurajatoare: într-un articol publicat de romancierul Ovidiu Constantinescu despre cenaclul ținut în anii războiului de marele critic Eugen Lovinescu (între

timp decedat), era pomenit, printre cei care-l frecventaseră, și „tânărul P. Solomon, care-și poartă acum, pe undeva, destinul de Ahasverus...”

Colin îl mai informa pe prietenul său că „Sașa Pană scoate revista *Orizont*, unde sunt înjurați suprarealiștii și se practică o poezie socială de cea mai proastă calitate“, că Tudor Arghezi „a luat premiul național de poezie“, că G. Călinescu „e directorul celui mai bun săptămânal, *Lumea 1945*“ și că el însuși își luase pseudonimul Vladimir Colin, cu care semna versiunea românească a *Poemului lui Octombrie* de Maiakovski.

Nina Cassian, soția lui Colin, definea astfel evoluția multor intelectuali din tânără generație: „Despre climatul nostru psihologic – multe ar fi de zis. Criza a existat, s-a consumat. Ermetismul, toate formulele mele uluitoare, pe care bunul tău simț – de fapt, numai frică și lipsă de criterii – le judeca aspru, toate ermetismele zac în colțuri...” Și, după ce-l informa că ajunsese „mare compozitoare“, adăuga cu umor: „În general, am fost pe afișe și au făcut câinii pipi pe mine pe zidurile Capitalei“...

Într-o scrisoare din februarie 1946, Colin descria în felul următor o stare de spirit care nu era numai a lui: „Viața noastră se desfășoară drept spre singura țintă posibilă. Avem înfrângeri, dar cunoaștem și biruinți și avem cele mai temeinice certitudini. Ah, ce bine e să ai certitudini! – cum spunea pe vremuri Geo Dumitrescu. Azi le avem, ne sculăm și ne culcăm cu ele... Din scrisoarea ta desprind anumite coaceri, anumite schimbări serioase. Ai ajuns unde suntem și noi? Ai să ne revii ca unul care să stea drept lângă noi, simțind – cum se spune – cotul? Trebuie să cred că da. Din tot sufletul te vrem lângă noi, lângă tumult, lângă elan. Uită că scriai poeme de un anumit gen și că înjurai o anumită literatură. Noi ne trudim s-o facem vie, adevărată, artistică.“

Personajul nostru nu mai scria de mult „poeme de un anumit gen“, adică „decadente“, nici nu mai înjura „o anumită literatură“, în speță cea „angajată“ – dimpotrivă, scria poezii sociale